

ULUSLARARASI
13. YÜZYILDA FELSEFE
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editörler

Doç. Dr. Murat Demirkol

Ar. Gör. M. Enes Kala

13. Yüzyıl Süryani Düşüncesinin Gelişmesinde İbn Sînâ ve Gazâlî'nin Etkileri

M. Nesim Doru¹

Giriş

Süryani düşüncesinin İslam felsefesi ile ilişkisi, genellikle Emeviler döneminde başlayıp Abbasiler döneminde siyasi, ekonomik ve entelektüel faktörlerle beslenen tercüme hareketi ile ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede Süryaniceden Arapçaya yapılan tercüme hareketi üzerinden bir değerlendirme yapıldığı zaman söz konusu dönemde Süryani düşüncesinin İslam felsefesine karşı baskın bir konumda olduğu söylenebilir. Nihayetinde İslam filozofları antikitenin bir mirası olarak hikmeti çoğunlukla doğrudan değil Süryani bilginler ve onların yaptıkları çeviriler üzerinden alıyorlardı. Bu bağlamda Ebu Bişr Metta İbn Yunus, Huneyn İbn İshak, Yahya İbn 'Adî, Musa İbn Kifa gibi dönemin etkili aktörleri mantık, bilgi ve metafizik ile ilgili temel felsefi kavram ve konuları İslam düşüncesine sokmuşlardır.

Antikitenin Süryaniler üzerinden İslam felsefesine aktarımı süreci, İslam felsefesi tarihinde Kindî, Farabî ve İbn Sînâ gibi büyük filozofların yetişmesinde etkileyici olmuştur. Büyük filozofların yetişmesi ile birlikte İslam felsefesinin etkisi de 'alıcı' konumdan çıkmış ve etkileri gittikçe güçlenen bir 'kaynak' olmuştur. İslam felsefesinin ilk dönemlerinde Süryani düşünürler, felsefe, mantık ve teoloji sahalalarında İslam filozofları ile tartışmalara girmiş ve bu tartışmalarda bir üst dil ve üslup kullanmışlardır. Süryani düşünürlerinin İslam düşüncesine karşı yazdıkları reddiyelerde bu açık bir biçimde görülebilir. Ancak İslam felsefesinin güçlenmesi ile birlikte Süryani düşünürler, İslam felsefesinin etkisinde kalmış, felsefe ve teoloji ile ilgili yazdıkları eserlerde İslam felsefesinin kavram ve meselelerine başvurmuşlardır. Bunun en önemli örnekleri 13. yüzyılda görülebilir.

13. yüzyıla gelindiğinde, İslam felsefesinin kavram ve meseleleri Süryani düşüncesinin temel referansı haline almıştır. Başka bir ifadeyle Süryani düşüncesinin İslam felsefesi ve kültürü karşısındaki üstün ya da en azından müteakibiye durumu 13. yüzyılda nihai olarak son bulmuştur. Nitekim Süryani düşüncesinin en önemli bilgini ve filozofu Ebu'l-Ferec İbn 'İbrî (رحمة الله عليه/Bar 'Ebroyo, öl. 1286) bu durumu açık bir biçimde ifade etmiştir:

“*أصل الفلسفة والعلوم التي هي من بلاد السريان إنما هي من بلاد السريان*”²

“*Onlar (Araplar) önceleri hikmeti hepsi Süryani olan mütercimler üzerinden alıyorlardı ama şimdi biz hikmeti onlara sormak durumundayız?*”

Süryani düşüncesi açısından en parlak döneminin 13. yüzyıl olduğu ile ilgili hemen hemen bir görüş birliği vardır. Bu dönemde Süryani bilginler; dil, tarih, tıp, tabiat ilimleri, hukuk, felsefe, kelim, ahlak ve tasavvuf alanlarında önemli

¹ Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

² Bar 'Ebroyo, *Ktobo d-Mkatbunoto Zabno (Chronicon Syriacum)*, Paris, 1890, s.98

eserler vermişlerdir. Bu sebeple bir kısım araştırmacılar, 12. ve 13. yüzyılları “Süryani Rönesansı” olarak adlandırmışlardır.³ Bu tanımlamayı tırnak içine alarak Süryani düşüncesi açısından söz konusu dönemin entelektüel-felsefi ilgilerini İslam felsefesinden ayrı ele almanın mümkün olmadığını belirtmek istiyorum. Bu çerçevede İslam felsefesinin 13. yüzyıl Süryani düşüncesine etkileri bağlamında özellikle İbn Sînâ ve Gazâlî’den bahsetmek gerekir. Bunun örnekleri olarak Süryani şiirinin önemli bir ismi olan Yuhanna İbn Ma’denî (ܡܥܢܐ ܒܪ ܡܢܢܐ/Mimrê w-Muṣḥêṭbo/Yuhanon Bar Ma’danî, öl.1263) ve kuşkusuz Süryani düşüncesinin en önemli bilgini olan Ebu’l-Ferec İbn ‘İbrî’yi ele almak istiyorum.

İbn Ma’denî

Süryaniler tarafından şair-filozof olarak kabul edilen İbn Ma’denî’nin önemli eserinin adı ܡܡܪܐ ܘܡܘܨܗܝܬܒܐ/Mimrê w-Muṣḥêṭbo (Süryani Şiiri Divanı)’dır. Bu divanın konumuzla ilgili şiirlerinden biri ܡܡܪܐ ܘܡܘܨܗܝܬܒܐ/ܡܡܪܐ ܘܡܘܨܗܝܬܒܐ/Kuş Örneğinde Rub Üzerine Şiir olup diğer önemli şiiri ise, ܡܡܪܐ ܘܡܘܨܗܝܬܒܐ/ܡܡܪܐ ܘܡܘܨܗܝܬܒܐ/Kamillerin olgunlaşmasının ve Amellerinin Dönüşümü Üzerine ismini taşımaktadır.

İbn Ma’denî’nin ilk şiiri kısaca *Kuş Kasidesi* adını taşımakta olup, İslam filozofu İbn Sînâ’nın ruhu ve ruhun otonomisini izah etmek üzere alegorik olarak anlattığı *Kuş Risalesi*’nden esinlenmiştir. İbn Ma’denî’ye göre ruh, özgür olarak yaratılmış ancak beden maddesine karşı yüceliğini kaybettiğinden özgürlüğünü de geçici olarak kaybetmiştir. Ruhun bu durumunu, bedenin içine giren bir güvercine benzeten İbn Ma’denî, bedenin günahkâr niteliği ile ruhu kirlettiğini söylemiştir. Umutsuzluğa kapılan ruh, geldiği yere karşı hasret çeker yani ebedi âleme geri dönmek için çarpınır. Ona göre ruhun bu durumu tam trajedidir. Bu durumda şair, ruha mersiyeler okur. Amacı, ruhu bu bataklıktan kurtarmaktır. Çünkü ruhun bu hali, Hristiyan metafiziğinde de bir tür *düşüş*’tür. Nihayetinde, bir silkinişle ruhu bu düşüşten kurtarır. Esaretten kurtulan ruh, yukarı doğru bir seyir izler, bilgeliğe ve gerçek kurtuluşa doğru yol alır. Ruh, bilgeliği (entelektüel aklı) sayesinde bedenin esaretinden kurtulur. Esaret döneminden birçok ders çıkaran ruh, yukarıya doğru seyrini yine bilgeliği sayesinde gerçekleştirir.⁴

İbn Ma’denî’nin “*Kamillerin Yolu*” adlı şiiri ise, tasavvufi şiirin niteliklerini ve İslam filozoflarının düşüncelerini yansıtan bir eserdir. Eserde kâmil insanların kemale giden yolda yapması gerekenler ve bu durumda ortaya çıkan hal ve makamlar anlatılır.⁵ Yuhanna İbn Ma’denî’nin “*Kamillerin Makamları*” ile ilgili söylediği hususları, İbn Sînâ’nın *el-İşârât ve’t-Tenbihât* adlı eserinin “*Ariflerin Makamları*” bölümünde bulmak mümkündür. Bu durum, İbn Sînâ’nın felsefi-mistik düşüncesinin İbn Ma’denî üzerindeki etkisinin açık bir kanıtıdır.⁶

³ Herman Teule, “The Syriac Renaissance”, (*The Syriac Renaissance*, ed. Herman Teule&Carmen Fotescu Tauwinkl vd., Peeters Yay., Leuven, 2010 içinde), s.1; Hidemi Takahashi, “The Reception of Ibn Sînâ in Syriac”, *Islamic Philosophy Theology and Science*, vol: LII, 2003, s.249

⁴ Bar Ma’denî, *Mimrê w-Muṣḥêṭbo*, Kudüs, 1929, s.5-16

⁵ Bar Ma’denî, *Mimrê w-Muṣḥêṭbo*, s.19

⁶ M. Nesim Doru, *Süryanilerde Felsefe*, Yaba Yay., 2012, s.180-2

Ebu'l-Ferec İbn 'İbrî (Bar 'Ebroyo)⁷

Ebu'l-Ferec İbn 'İbrî, 13. yüzyıl Süryani düşünce tarihinin en önemli filozofu olmasının yanı sıra dönemin en büyük ansiklopedistleri arasındadır. Düşünce bilimlerinin hemen hemen tüm dalları hakkında eserler yazmıştır. Onun teorik ve pratik felsefe hakkındaki eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Teorik Felsefe ile İlgili Eserleri:

ܐܘܠܐ ܗܚܘܪܐ *Hawath Hêkimtho* (Hikmetin Özü)

ܘܘܪܐ ܘܘܪܐ *Sawad Sufyo* (Hikmetin Sözü)

ܬܘܓܪܬܘ ܬܘܓܪܬܘ *Tagartho Tagrêtho* (Kârlı Kazanç)

ܟܬܘܒܐ ܕܒܘܒܐܬܘ *Kthobo d-Bobêtho* (Gözbebeği Kitabı)

ܟܬܘܒܐ ܕܪܘܡܙܐ ܘܡܝܪܘܬܘ *Kthobo d-Remzê w-M'irnutbo* (el-İşârât ve't-Tenbihât Kitabı)

ܪܝܣܐܠܐ ܕܐܝܠܘܢ ܕܢܦܝܫ ܐܢܫܝܬܐ *Risale fi 'İlmi'n-Nefs* (İnsan Nefsi Hakkında Risale)

Pratik Felsefe ile İlgili Eserleri:

ܐܬܝܩܘܢ *İthiqon* (Etik)

ܟܬܘܒܐ ܕܝܘܘܢܘ *Kthobo d-Yawno* (Güvercin Kitabı)

Ebu'l-Ferec'in bu eserleri dışında matematik⁸, astronomi⁹, tıp¹⁰, tarih¹¹, hukuk¹², dil/gramer¹³, şiir¹⁴, hikemiyat¹⁵, teoloji¹⁶ ve kilise ayinleri¹⁷ ile ilgili çalışmaları da mevcuttur.¹⁸

⁷ Tam adı Bar-'Ebroyo Cemalu'd-Din Bar-Şamoşo Tacu'd-Din Harun Bar-Tuma Mekni Bar-'Ebroyo'dur. İslami literatürde Ebu'l-Ferec İbn 'İbrî olarak bilinmektedir. 1226 yılında Malatya kentinde doğdu. Daha küçük yaşından itibaren Süryanice, Arapça ve Yunanca öğrenen Ebu'l-Ferec daha sonra felsefe ve hukuk eğitimi gördü. Babası Harun'dan ve devrin önemli tıpçılarından da tıp eğitimi aldı. 1243 yılında Moğol istilasının Malatya kentini de teslim alması üzerine Ebu'l-Ferec ailesi ile birlikte Antakya'ya göç etti. Bu dönemden sonra Ebu'l-Ferec'in bir mağaraya ruhbanlığı yaşamak üzere çekildiğini görüyoruz. Toplum dışı yaşamı kendisine büyük bir itibar kazandırmış ve bu ün o dönemin Süryani Patriği Mor İgnatios Davud'un (1222–1252) dikkatini çekmiştir. Patriğin ısrarı ve onu ikna etmesi üzerine yalnızlık yaşamına son veren Ebu'l-Ferec, kendini tekrar dine, bilime ve felsefi çalışmalarına adanmıştır. 1264 yılında "Doğu'nun Mafiryanı" seçilen Ebu'l-Ferec, Kilikya'da Sis kentinde bulunmuş ve bu tarihten sonra yaşamını manastır ve kiliselerin inşası işlerine vererek sırasıyla Tebriz ve Merağa'da kaldıktan sonra 1286 yılında vefat etmiştir. Bkz: Nesim Doru, "Süryani Filozof Ebu'l-Farac İbni İbrî (Bar Hebraeus)" *Süryaniler ve Süryanilik* içinde, Orient Yay., Ank., 2005, c.4, ss.219-220.

⁸ "Öklid'in Kitabının Yorumu" adlı bir eser yazdığı kaynaklarda geçmiştir. Ancak bu eser hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

⁹ İbn İbrî, Batlamyus'un Almagest eserine *Kthobo Rabo d-Zic/ܟܬܘܒܐ ܕܪܘܒܐ ܕܘܘܨܐܐ* (Zic-i Kebir Kitabı) adıyla bir şerh yazmıştır. Onun Astronomiye dair telif ettiği *Kthobo d-Suloqo Hannonoyo/ܟܬܘܒܐ ܕܘܘܨܐܐ* (Aklın Yükselişi Kitabı) adlı bir eseri de vardır.

¹⁰ İbn İbrî'nin tıp ilmine dair eserlerinin çoğu kayıp olmasına rağmen Arapça kaleme aldığı *Kitabu Şerb li-Fusûl Bokrat/ܟܬܘܒܐ ܕܫܪܒ ܕܠܝ ܦܘܣܘܠ ܒܘܩܪܐܬ* isimli bir çalışması *Kitabu Tabriri Mesail li Huneyn İbn İshak et-Tabib/ܟܬܘܒܐ ܕܡܫܘܐܝܠ ܕܡܫܘܐܝܠ ܕܝܘܢܝܢ ܕܝܘܨܐܐ* isimli eserleri günümüze gelmişti. Onun ayrıca İbn Sîna'nın el-Kanun fi't-Tıp/ܟܬܘܒܐ ܕܝܒܢ ܫܝܢܐ ܕܝܠ ܩܢܘܢ ܕܝܬ ܕܐܠܬܝܒܐ adlı eserini Süryaniceye çevirdiği ama ömrünün buna yetmediği söylenmiştir.

Bu eserlerinin tümünü ele alıp İbn Sîna ve Gazâlî'nin etkilerini ortaya koymak takdir edilecektir ki, bu tebliğin sınırlarını aşar. Ancak onun felsefi çalışmalarında söz konusu İslam filozoflarının izini sürmek mümkün görünmektedir.

1. Ebu'l-Ferec'in Düşüncesinde İbn Sînâ'nın Etkileri

İslam filozoflarının Ebu'l-Ferec'in düşünceleri üzerinde etkilerini ortaya koymak için onun felsefe ve ahlak alanındaki eserlerine bakmak gerekir. Özellikle felsefi eserlerinde kendi dönemine kadar tevarüs eden İslam felsefe mirasını çok dikkatle incelediği ve söz konusu mirası Süryani toplumuna aktarmayı görev bildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede onun felsefi çalışmalarında başta İbn Sînâ'nın eserleri olmak üzere Esîru'd-din Ebherî (öl.1265)'nin *Zübdetu'l-Esrâr*, Ebu'l-Berekât el-Bağdadî (öl.1165)'nin *Kitâbu'l-Mu'teber*, Fahreddin Razî (öl.1209)'nin *el-Mebâhisu'l-Meşrûkîyye* ve Nasıruddin et-Tûsî (öl.1274)'nin *Ablâk-ı Nasırî* eserlerinden genellikle isim vermeden pasajlar aktardığı görülmektedir.¹⁹ Ancak felsefeye dair eserlerinde genel olarak İbn Sînâ'nın etkisinde kaldığı, ahlak ile ilgili eserlerinde ise Gazâlî'den etkilendiği söylenebilir. Bu çerçevede onun felsefi eserlerinde İbn Sînâ'nın izini sürmek için bu alanda yazdığı eserleri genel olarak ele alacağız.

Ebu'l-Ferec'in felsefi görüşlerinin en önemli kaynakları Aristoteles ve İbn Sînâ'dır. Onun belki de İslam filozoflarından farkı ve avantajı Arapça ile beraber Süryanice ve Grekçe biliyor olmasıydı. Bu sebeple Aristoteles felsefesine olan ilgisinin anlaşılır bir tarafı vardır. Hatta Aristoteles onun için felsefenin üstadı-

¹¹ İbn İbrî'nin tarih alanında *Ktobo d-Mkatbonutbo Zabno/كتاب و مختصرها* (Dünya Tarihi) isimli Süryanice yazdığı bir eseri ve bunun Arapça özeti olan *Taribu Mubtasari'd-Düvell* (Devletlerin Kısa Tarihi) ile kilise tarihi ile ilgili bir eseri vardır.

¹² Bu alandaki eseri *Ktobo dı Hudoyo /كتاب و مختصرها* (Klavuz Kitabı) adını taşır. Hristiyan dininin muamelelatını yani sosyal, siyasi ve hukuki işlerini düzenleyen bir eserdir.

¹³ Bu alanda *Ktobo d-Sembê/كتاب و مختصرها* (Lemalar Kitabı), *Ktobo d-Ma'altho/كتاب و مختصرها* (Giriş Kitabı) ve tamamlamadığı *Balsab Saytbo/كتاب و مختصرها* (Kıvılcım Kitabı) eserleri vardır.

¹⁴ Onun Süryani şiirine dair yazdığı *Muşbêtho/كتاب و مختصرها* (Divan) isimli bir divanı vardır. Bu divandaki *Hkîmtho Alobitbo/كتاب و مختصرها* (İlahi Hikmet) şiiri meşhur olup defalarca şerh edilmiş ve başka dillere çevrilmiştir.

¹⁵ Hikmetli Sözler alanında yazdığı eseri *Ktobo dı Tavinyo Maghakeno/كتاب و مختصرها* (Güldüren Hikâyeler) adını taşımaktadır.

¹⁶ Teoloji ile ilgili eserleri *Avsar Rozê/أوسار روزه* (Kitab-ı Mukaddes Tefsiri), *Mnorath Qudşê/منوراث قدسها* (Kutsalların Şamdanı) ve *Ktobo d-Zelgê/كتاب و مختصرها* (Işıklar Kitabı) adlı eserlerdir.

¹⁷ Kiliselerde okunan ve adına Liturji denilen ilahilerle ilgili eserleri mevcuttur.

¹⁸ Ebu'l-Ferec'in eserleri için bkz: Lewis Şeyho, "Gregorios Ebu'l-Ferec el ma'ruf bi İbn 'İbrî", *el-Meşrûk*, sayı:7, Beyrut, 1898, s. 450-3, 505-10 ve 605-12; Hidemi Takahashi, *Barhebraeus: a bibliography*, Gorgias Press, New Jersey, 2005, s. 57-117; a.mlf., "The Reception of Ibn Sînâ in Syriac", s.253-61

¹⁹ Mauro Zonta, "Structure and Sources of Bar-Hebraeus' "Practical Philosophy" in The Cream of Science", *Orientalia Christiana Analecta 256*, ed: René Lavenant, S.J., Roma, 1998, s.280, 291; Hidemi Takahashi, "Edition of Syriac Philosophical Works of Barhebraeus with a Preliminary on the Edition of the Book of Heaven and the World and the Book of Generation and Corruption of the Cream of Wisdom", (*The Letter before the Spirit: The Importance of Text Editions for the Study of the Reception of Aristotle*, ed:Asfke M.I.van Oppenraay, Leiden-Boston, 2012 içinde), s.116-7

dır. İbn Sînâ'ya gelince, eserlerinde ondan bahsederken İslami literatüre bağlı kalarak *Şeybû'r-Reis* (هيدا وهدا)²⁰ ve *Afdalu'l-Felasifet'l-Müteabbirin* (هدا وهدا) ²¹ gibi ifadeler kullanmıştır.

Ebu'l-Ferec, felsefe alanında İbn Sînâ'nın hem mütercimi hem de yorumcusu olarak kabul edilebilir. Hatta onun felsefi yaklaşımının modeli İbn Sînâ'dır. Bunu ortaya koymanın yolu, Ebu'l-Ferec'in eserlerinin yöntem ve içerik olarak analiz edilmesinden geçer. Bu sebeple onun felsefi eserlerinin İbn Sînâ ile ilişkisini kuracağız.

هدا وهدا (Hikmetin Özü)

Ebu'l-Ferec, *Hikmetin Özü* adlı eserini İbn Sînâ'nın *Şifa* külliyyatını model olarak yazmıştır. Felsefenin dört meselesi hakkındaki bu eserde mantık, fizik, metafizik ve etik konularını ele almıştır. *Hikmetin Özü* ile *eş-Şifâ* arasında felsefenin konuları ve bölümleri bakımından bir karşılaştırma yapıldığında söz konusu benzerlik daha net görülebilir. Burada *Hikmetin Özü* kitabının konu başlıkları zikredildiğinde İbn Sînâ'nın *Şifa* külliyyatının konularına olan benzerliği hemen fark edilecektir. Ebu'l-Ferec söz konusu eserine ilk olarak mantık ilmiyle başlar. O, mantığın dokuz konusunu şu şekilde sıralamıştır: a) ايساجوجي /İsagoji (İsagoji), b) مقيده وقيده /Qatagoryês (Kategoriler), c) فاه وقيده /Pahrirmanyas (Yorum üzerine), d) اناطيقو /Analutiqo (I. Analitikler), e) اناطيقو واه /Apodiqtıqo (II. Analitikler), f) واه وقيده واه /Topiço d-hu diyaliktıqo (Topikler), g) واه وقيده /Sufisto (Safsata), h) واه وقيده /Rituriço (Retorik), i) واه وقيده /Poetiço (Şiir).²²

Ebu'l-Ferec'in mantık ilmini sınıflandırırken İslam filozoflarının Aristoteles mantığına ilave ettiği retorik, şiir ve safsata ilimlerini mantığa dâhil ettiğini görüyoruz. Ayrıca Farabî'nin mantık ilimlerinden saymadığı İsagoji'yi İbn Sînâ'ya uyararak mantık ilimlerine dâhil ettiği de görülmektedir. Bu husus, Ebu'l-Ferec'in İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ* modeline uyduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İbn İbrî'nin eserinin ikinci kitabı fizik ilmine ayrılmıştır. O da İbn Sînâ gibi fizik ilmini sekiz bölümde incelemiştir: a) واه وقيده /Şêm'o Kiyonoyo (es-Sima'u't-Tabi'i/Fizik), b) واه وقيده /Şamyó w-'Ulmo (Es-Sema ve'l-Âlem/Gökyüzü ve Âlem), c) واه وقيده /Huvyo w-Hublo (el-Kevn ve'l-Fesâd/Oluş ve Bozuluş), d) واه وقيده /Mhêtliço (el-Me'adin/Mineroloji), e) واه وقيده /Fuhêytho (e'l-Asaru'l-'Ulviyye/Meteoroloji), f) واه وقيده /Yo'yotho (en-

²⁰ Bar Ebroyo, *Ktbobo d-Remzê w-Mi'ironotho*, Florence, Biblioteca Medicea Laurenziana, or. 86, 1v

²¹ Ebu'l-Ferec'ten (Hawath Hêkimtho) aktaran Bolus Behnam, *el-Felsefetu'l-Meşşaiyye fî Turasina'l-Fikri*, Musul, 1958, s.112; Ayrıca bkz: Ebu'l-Ferec İbn İbrî, *Taribu Muhtasari'd-Düvel*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beeyrut, 1997, s162;

²² Hidemi Takahashi, "Edition of Syriac Philosophical Works of Barhebraeus With a Preliminary on the Edition of the Book of Heaven and the World and the Book of Generation and Corruption of the Cream of Wisdom", s.114-5

Nebât/Botanik), g) **السوء** /Haywêtho (el-Heyevan/Zooloji), h) **العقل** /'Al-Nafšo (en-Nefs/Psikoloji).²³

Bu tasnifte Ebu'l-Ferec, İbn Sînâ'nın yönteminden farklı bir yol izleyerek *botanik* ve *zooloji* kısımlarını *nefs* bölümünden önce ele almış, böylece Aristoteles'in yöntemine yaklaşmıştır. Ama öte taraftan *mineroloji* kitabını *meteoroloji* kitabından önce ele almakla İbn Sînâ'nın yöntemine bağlı kalmıştır. Ayrıca İbn Sînâ'nın *tabiiyyat*'ın bir kitabı olarak ele aldığı *el-Ef'al ve'l-İnfi'al/etkiler ve edilgiler* kitabını da *oluş ve bozuluş* ile *mineroloji* kitaplarının içinde ele almıştır.

Ebu'l-Ferec'in *Hikmetin Özü* eserinin üçüncü kitabı ise *metafizik* konusuna ayrılmıştır. O, bu kitabında da İbn Sînâ'nın *eş-Şifa* adlı eserinin *ilahiyat* kitabındaki tasnifine sadık kalmıştır. Ebu'l-Ferec kitabını iki kısma ayırmıştır: a) **فلسفة** /Filosofyo Qadmoyo (İlk Felsefe) ve b) **اللاهوت** /Theologyo (Teoloji).

Ebu'l-Ferec eserinin son kitabını *pratik felsefe*'ye ayırmıştır. Pratik felsefenin *ablak*, *ekonomi* ve *politika* bölümlerinin işlendiği eser İbn Sînâ'nın *Mantiğa Giriş* eserinde²⁴ metafiziğin içinde işaret edeceğini söylediği ve ileride müstakil olarak ele alacağını ifade ettiği kısımları incelemektedir. Ebu'l-Ferec, pratik felsefenin konularını şu şekilde ele almıştır: a) **الآداب** / İthiqon (Etik), b) **الاصول** / İqonomiqon (Ekonomi) ve c) **السياسة** / Politiqon (Politika).²⁵

Böylece Ebu'l-Ferec'in felsefe projesi tamamlanmış olmaktadır. O, *Hikmetin Özü* eserinde yöntem ve içerikte *eş-Şifa* külliyatının matematik kısmı (Geometri, Aritmetik, Astronomi ve Müzik)²⁶ hariç *mantık*, *fizik*, *metafizik* ve *ablak* konularında İbn Sînâ'yı takip etmiştir. Ebu'l-Ferec'in söz konusu kitabına *matematik* ilimlerini almamasının sebebi *eş-Şifâ* külliyatının söz konusu bölümlerini uygun görmediğinden değil, *matematik* bilimlerini başka bir eserinde ele almış olmasından kaynaklanmaktadır.

الفلسفة (Hikmetin Sözü)

Ebu'l-Ferec'in felsefeye dair en önemli eserlerinden biridir. Eser dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde mantık ilmi, ikinci bölümde doğa bilimleri, semavi ve maddi cisimlerin mahiyeti, nefislerin çeşitleri ve konuları, üçüncü bölümde Zorunlu Varlık'ın (Vacibu'l-Vücut) gerçekliği ve O'na atfedilen kemal sıfatları, son olarak âlemin tertip ve nizamı, kaza-kader meselesi, nefsin ebediliği, mutluluk, ceza ve ruhsal lezzetler, mucizeler, peygamberlik ve ahiret konuları işlenmiştir.²⁷ Örnek olması açısından *Hikmetin Sözü* eserinde yer alan Zorunlu Varlık (**الواجب الوجود**) ile ilgili kısımları İbn Sînâ'nın yukarıda sözü geçen eserleriyle bir araya getirip bir mukayese yapmak istiyoruz:

²³ Hidemi Takahashi, "The Reception of Ibn Sînâ in Syriac", s.263

²⁴ İbn Sînâ, *eş-Şifa el-Mantık (el-Medbal)*, nşr: Khodeiri, Anawati ve Ahwani, Kahire, 1952, s.11

²⁵ Hidemi Takahashi, "Edition of Syriac Philosophical Works of Barhebraeus with a Preliminary on the Edition of the Book of Heaven and the World and the Book of Generation and Corruption of the Cream of Wisdom", s.115

²⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifa el-Mantık (el-Medbal)*, s.11

²⁷ Bar Hebraeus, *Kthobo d-Sawad Sufyo*, Nşr: Herman F. Janssens, Faculté de Philosophie et Lettres-Liège&Librairie E. Droz-Paris, 1937, s. 45-134

Ebu'l-Ferec'e göre, varlıklar zorunlu ve mümkün olmak üzere ikiye ayrılır. Mümkün varlık, varlık ve yokluk karşısında nötr olan bir durumken Zorunlu Varlık var olması zorunlu ve yok olması düşünülmemeyen bir varlıktır. Bu durumda mümkün varlık varlığa geldiğinde onun bir illeti olmuş olur. Ama Zorunlu Varlık zaten var olduğundan ve yok olması düşünülmediğinden bir illetinin olması söz konusu değildir. Ebu'l-Ferec'in bu düşünceleri İbn Sînâ'nın *en-Necât* ve *el-İşârât* eserlerinde şu şekilde yer almıştır:

Ebu'l-Ferec	İbn Sînâ
<p>والواجب الوجود هو الضروري الوجود، والممكن الوجود هو الذي لا ضرورة فيه بوجه. أي لا في وجوده ولا في عدمه.²⁹</p> <p>“Zorunlu Varlık, varlığı zorunlu olanıdır, mümkün varlık ise herhangi bir surette ne varlığında ne de yokluğunda zorunluluğunun olmadığı varlıktır”.</p> <p>كل موجود اذا تلفت إليه من حيث ذاته من غير التفات إلى غيره فاما ان يكون بحيث يجب له الوجود لنفسه أو لا يكون. فان وجب فهو الحق بذاته وهو القيوم. ....الإمكان، فيكون باعتبار ذاته الشيء الذي لا يجب ولا يمتنع.....فكل موجود إما واجب الوجود بذاته وإما ممكن الوجود بحسب ذاته.³⁰</p> <p>“Her varlık sadece zâtı göz önünde bulundurulduğunda ya varlığı zorunludur ya da değildir. Eğer zorunluysa, O zâtıyla gerçek olup <i>el-Kayyum</i>'dur. İmkâna gelince zâtı itibarıyla ne zorunlu ne de imkânsız olandır. Böylece her varlık ya zâtıyla varlığı zorunlu ya da varlığı mümkündür”.</p>	<p>والواجب الوجود هو الضروري الوجود، والممكن الوجود هو الذي لا ضرورة فيه بوجه. أي لا في وجوده ولا في عدمه.²⁹</p> <p>“Zorunlu Varlık, varlığı zorunlu olanıdır, mümkün varlık ise herhangi bir surette ne varlığında ne de yokluğunda zorunluluğunun olmadığı varlıktır”.</p> <p>كل موجود اذا تلفت إليه من حيث ذاته من غير التفات إلى غيره فاما ان يكون بحيث يجب له الوجود لنفسه أو لا يكون. فان وجب فهو الحق بذاته وهو القيوم. ....الإمكان، فيكون باعتبار ذاته الشيء الذي لا يجب ولا يمتنع.....فكل موجود إما واجب الوجود بذاته وإما ممكن الوجود بحسب ذاته.³⁰</p> <p>“Her varlık sadece zâtı göz önünde bulundurulduğunda ya varlığı zorunludur ya da değildir. Eğer zorunluysa, O zâtıyla gerçek olup <i>el-Kayyum</i>'dur. İmkâna gelince zâtı itibarıyla ne zorunlu ne de imkânsız olandır. Böylece her varlık ya zâtıyla varlığı zorunlu ya da varlığı mümkündür”.</p>

Burada Ebu'l-Ferec'in Zorunlu Varlık ile ilgili düşüncesinin İbn Sînâ'nın kaygılarıyla ve kültürel arka planı ile tamamen örtüştüğünü söylemiyoruz. Zira bir Hıristiyan düşünürü olarak Ebu'l-Ferec'in Zorunlu Varlık'tan ilkesel ve reel bir birlik anladığını ve Tanrı'yı töz dâhil tüm beşeri düzlemlerin dışında bir ontolojik boyutta ele aldığını iddia etmek güçtür. Kaldı ki, söz konusu eserinin ilerleyen kısımlarında Yeni-Plâtoncuların Bir, Akıl ve Ruh üçlüsünü ve südürlü teorisini teslis uknumları (Baba, Oğul ve Kutsal ruh) için bir referans olarak kabul eden Ebu'l-Ferec,³¹ bütün bunlara rağmen reel olmasa da ilkesel anlamda

²⁸ Bar Hebraeus, *Kthobo d-Sawad Sufjo*, s.89-90

²⁹ İbn Sînâ, *En-Necât fi'l-Mantık ve'l-İlahiyât*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1992, c.2, s.77

³⁰ İbn Sînâ, *El-İşârât ve'l-Tenbihât*, Bostan-ı Ketab-ı Kum, Kum, 1381 (Şemsi), s. 266-7

³¹ Bar Hebraeus, *Kthobo d-Sawad Sufjo*, s.99

İbn Sînâ'nın Vâcibu'l-Vücûd perspektifini paylaşmış görünmektedir. Kuşkusuz bu perspektif, Ebu'l-Ferec'e elini güçlendiren argümanlar sunmuş ve çağdaşlarına karşı İbn Sînâ'nın gölgesinde olmanın getirdiği bir üstünlük sağlamıştır.

كزاف كزاف (Kârlı Kazanç)

Ebu'l-Ferec'in bu eseri onun *Hikmetin Özü* adlı eserinin muhtasarı olarak yazılmıştır. Baumstark, Ebu'l-Ferec'in bu eserinin İbn Sînâ'nın *Uyûnu'l-Hikme* eserini model alarak yazdığını söylese de, son zamanlarda yapılan araştırmalarda bu eserin Gazâlî'nin *Makâsîdu'l-Felâsife* adlı eserinin de modeli olan İbn Sînâ'ya ait *Danîşnâme-i 'Ala'î* eserinin Süryanice dilindeki uyarlaması olduğu anlaşılmıştır.³²

كزاف وكزاف (Gözbebeği Kitabı)

Aristoteles'in *Organon* eserinin konularını ele alan bir mantık kitabıdır. Eser, mantığa giriş, kategoriler, analitik (kıyas), topik (cedel), apodiktiko (burhan) ve safsata konularını ele alır.³³ Eserde Aristoteles ve Porphyrius gibi Yunan mantıkçılarından pasajlar olsa da, İbn Sînâ'nın *el-İşârât* eserini Süryaniceye çeviren Ebu'l-Ferec'in İslam filozofunun mantık yönteminden ve görüşlerinden ilham alarak bu eseri yazdığı söylenmiştir. Başka bir ifadeyle Ebu'l-Ferec'in mantık ilmindeki en önemli kaynağı, o zamana kadar mantık ilminin esaslarını ve temel kavramlarını sistematize etmiş olan İslam filozof ve mantıkçılarıdır.³⁴

كزاف وكزاف (el-İşârât ve't-Tenbîhât Kitabı)

Ebu'l-Ferec İbn 'İbrî'nin telif eserlerinde isim vermeden eserlerine atıfta bulunduğu İslam filozofları ve dini kişilikleri, onun çevirilerinde ismen de yer almaktadır.

Bar Ebroyo *Dünya Taribi* adlı eserinde de, İbn Sînâ'nın ilimdeki yüceliğini, tıp ilmindeki çalışmalarını ve felsefeye katkılarını övdükten sonra kendisinin *el-İşârât ve't-Tenbîhât* eserini çevirdiğinden gururla bahsetmiştir.³⁵

Ebu'l-Ferec'in *el-İşârât ve't-Tenbîhât* eserine olan ilgisinin sebebi, dönemin entelektüel ilgileri ile açıklanabilir. Nitekim söz konusu eser, ilk olarak Ebu'l-Ferec'in de kaynakları arasında yer alan Fahreddin Râzî ve daha sonra Ebu'l-Ferec'in çağdaşı Merağa Rasathanesinin başkanı olan Nasîreddin Tûsî tarafından ikinci defa şerh edilmiştir. Tûsî'nin Ebu'l-Ferec'in *Hikmetin Özü* kitabının özelikle iktisat felsefesi ile ilgili bölümlerde etkisinin olduğu yukarıda söylenmişti. Nitekim Ebu'l-Ferec'in *el-İşârât*'ı Merağa'da bulunduğu sırada çevirmiş olması Merağa'da bulunan entelektüel muhitin *el-İşârât* ilgisi ile açıklanabilir. Bu çerçevede aynı dönemin genç filozofu Kutbeddin Şirazî (öl.1311)'nin Râzî ve Tûsî şerhlerini karşılaştıran *Şerb ve'l-Haşiye 'ala'l-İşârât ve't-Tenbîhât* adlı eseri düşünüldüğünde, İbn Sînâ'nın eserinin o dönemde geniş bir çevrede tartışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu'l-Ferec, Merağa okulundaki astronomi çalışmalarının

³² Hidemi Takahashi, "The Reception of Ibn Sînâ in Syriac", s.255

³³ Bar Ebroyo, *Kthobo d-Bobêtho*, nşr: Herman J. Janssens, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, vol:47, No:2, 1931, s.94-134 ve vol:48, No:4, 1932, s.209-263

³⁴ Herman J. Janssens, "Bar Hebraeus' Book of the Pupils of the Eye", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, vol:47, No:1, 1930, s.42-4

³⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Taribi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., 1999, s.1, s.294-5

etkisiyle *Kthobo d-Suloqo Hawmonoyo/كتاب وهدى سولوقو* (*Aklın Yükselişi Kitabı*) eserini de burada yazmıştır.³⁶

رسالة في علم النفس الإنسانية (İnsan Nefsi Hakkında Risale)

Arapça yazdığı bu eserinde Ebu'l-Ferec, insan nefsinin varlığı, mahiyeti, hudûsu, nitelikleri (birliği, koruyuculuğu, tözlüğü, cisim olmaması), ebediliği ve tenasüh meselelerini ele almıştır. Ebu'l-Ferec, söz konusu meselelerde İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*, *en-Necât* ve *el-İşârât* eserlerinden pasajlarla görüşlerini temellendirmiştir.³⁷

2. Ebu'l-Ferec'in Düşüncesinde Gazâlî'nin Etkileri

Ebu'l-Ferec'in felsefe sahasında yazdığı eserlerinde ağırlıklı olarak İbn Sînâ'nın etkilerinin olduğunu görmüş bulunmaktayız. Onun ahlak sahasında yazdığı *العلماء* (Etik) ve *كتاب الوصايا* (Güvercin Kitabı) eserlerinde ise Gazâlî'nin açık etkileri görülebilir. Bunu ortaya koymak için söz konusu eserlerinin genel karakterine bakmak yeterlidir.

العلماء (Etik)

Ebu'l-Ferec, *İtiqon* eserinin girişinde bilgiyi ikiye ayırır. Birincisi nazari/teorik bilgilerdir. İkincisi ise tecrübî veya ameli/pratik bilgilerdir. Ona göre insan nazari bilgilerle gerçek ve batılı, pratik bilgilerle ise iyilik ve kötülüğü öğrenir. Bu eserdeki hedefinin ameli bilgileri elen almak olduğunu söyleyen yazar, eserini dört bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm, bedeni riyazete ayrılmıştır. İkinci bölümde bedeninin güçlendirilmesi konusunu ele almıştır. Üçüncü bölümde, ruhu kötülüklerden temizleme yolları ve son bölümde ise, faziletlerle ruhu güzelleştirme yollarını incelemiştir.³⁸

Ebu'l-Ferec, bedeni riyazet çerçevesinde şu konuları ele almıştır: dua, zühd, seher ve uyku, mezmurları okuma, ezgiler okuma –tesbihat, oruç, inziva, gurbet ve baytü'l-makdis'i ziyaret.³⁹

Gazali ise, *İhyau 'Ulumi'd-Din* eserinin *ibadetler* kısmında Ebu'l-Ferec'in saydığı bir çok konuyu benzer biçimde sıralamıştır. Gazali bu bölümün altında taharet, namaz, zekât, oruç, hacc, Kur'an tilaveti, zikir ve dualar, geceyi ihya etmek için evrad ve zikir konularını ele almıştır.⁴⁰

Ebu'l-Ferec, *İtiqon* eserinin ikinci kısmını bedensel yaşamın düzenlenmesine ayırmıştır. Bu bölümde aşağıdaki konular yer almaktadır: Yeme-içme, evlenme, bedeninin temizliği, eğitim-öğretim, elemeği ile yapılan işler ve sadaka-zekat.⁴¹

³⁶ Herman G.B. Teule, "The Transmission of Islamic Culture to the World of Syriac Christianity: Barhebraeus' Translation of Avicenna's Kitab al-Işarat wa'l-Tanbihat", *Redefining Christian Identity*, Leuven, 2005, s.176-7

³⁷ Ebu'l-Ferec İbn 'İbrî, *Risale fi 'ilmi'n-Nefsi'l-İnsaniyye*, nşr: Efram Barsum, Kahire, 1938, s.13-84; İbn Sînâ ile karşılaştırma için bkz: Bolus Behnam, *el-Felsefetu'l-Meşşaiyye fi Turasina'l-Fikrî*, 97-102

³⁸ Bar Hebraeus, *Kthobo d-İtiqon*, nşr: Paulus Bedjan, Paris, 1898, s.1-2

³⁹ Bar Hebraeus, *Kthobo d-İtiqon*, s.2-118

⁴⁰ Gazâlî, *İhyau 'Ulumi'd-Din*, Daru'l-Marife, Beyrut, tsz., c.1, s.125-361

⁴¹ Bar Hebraeus, *Kthobo d-İtiqon*, s.121-202

Gazâli, *İhyau Ulumi'd-Din* eserinin ikinci kısmını 'adat/adetler kısmına ayırmıştır. Bu kısmın konuları olarak şu hususları zikretmiştir: Yemek yeme adabı, nikâh adabı, çalışma hayatı, helal ve haram, uzlet adabı, yolculuk adabı, müzik dinleme ve vecd (kendinden geçme) adabı, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma.⁴²

Ebu'l-Ferec *İtiqon* eserinin üçüncü kısmını ruhu kötülüklerden arınmanın yollarına ayırmıştır. Buna göre aşağıdaki hususlar ruhu kirletir: Açgözlülük, şehvet, dilin afetleri, öfke-haset ve kin, mal sevgisi, büyüklük sevgisi, kendini beğenme, kibir ve övünme.⁴³

Gazâli ise, *İhyau 'Ulumi'd-Din* eserinin üçüncü kısmını *mublikât/yok ediciler* kısmına ayırmıştır. Ona göre şu hususlar kalbin hastalıklarıdır ve kaçınılması gerekir: İki şehvet (açgözlülük ve cinsel düşkünlük), dilin afetleri, öfke-kin ve haset, dünya sevgisi, mal sevgisi ve cimrilik, riya, kibir ve enaniyet.⁴⁴

Ebu'l-Ferec, *İtiqon* adlı eserinin son bölümünü ruhu güzelleştiren faziletlere ayırmıştır. Ona göre aşağıdaki faziletlerle insan ruhunun temizlenmesi mümkündür: İlim, nasihat, iman, tövbe, sabır, şükür, ümit, fakr, zühd, tevekkül, uhuvvet, Allah'ı zikretmek ve yaratılış sanatını düşünmek, zihinden kötü düşünceleri silmek, Allah sevgisi ve ölümü düşünmek.⁴⁵

Gazâli, *İhyau 'Ulumi'd-Din* eserinin dördüncü bölümünü *münciyât/kurtuluşa* götüren yollar kısmına ayırmıştır. Ona göre şu hususlar insanı kurtuluşa götüren yollardır: Tevbe, sabır, şükür, korku-ümit arasında olma, tevhid-tevekkül, fakr-zühd, muhabbet-aşk, niyet-ihlâs-sıdk, muhabbet-murakebe, fikir-teemmül ve ölümü düşünmek.⁴⁶

Görüldüğü gibi Gazâli ve Ebu'l-Ferec'in pratik ahlak alanına dair yazdıkları bu iki eserde yöntem ve içerik benzerliği vardır. Daha doğrusu Ebu'l-Ferec, Süryani toplumunun pratik ihtiyaçları için tespitlerde bulunurken İslam düşünürü Gazâli'nin İhyâ'sını model olarak almıştır. Konular bazen farklı başlıklar altında işlense de, bu durum İhyâ'nın model alınmasını zedeleyecek derecede değildir. Söz konusu model alma sadece konu başlıklarında ve yöntemde değil aynı zamanda içerik açısından da geçerlidir. İki kitabın ilgili konularının karşılaştırılması durumunda bu tespit açıkça görülebilir. Bir örnek olması açısından iki düşünürün kutsal kitabı okuma adabı hakkında söylediklerine bakmak istiyoruz. İki düşünür de kutsal metinleri okurken gözetilmesi gereken adaptarlardan birinin ağlamak olduğunu söylemiştir. Ebu'l-Ferec bu durumu mezmurları okurken huşu ve ağlama ile tertilin şart olması ile açıklamıştır:

"Kutsal babalar mezmurları okurken huşu ve ağlamanın gerekli olduğu bususunda görüş birliği içindedirler. Ve demişlerdir ki; kalbi katı olup ağlama eğilimi olmayan kişi kalbini yumuşatsın ve günablarını hatırlayarak ve onları sayarak kendini suçlasın, kötüler için hazırlanan azabı hayal etsin. Bu şekilde katı kalbi yumuşar ve ağlar.

⁴² Gazâli, *İhyâu 'Ulumi'd-Din*, c.2, s.2-387

⁴³ Bar Hebraeus, *Kthobo d-İtiqon*, s.203-314

⁴⁴ Gazâli, *İhyâu 'Ulumi'd-Din*, c.3, s.79-326

⁴⁵ Bar Hebraeus, *Kthobo d-İtiqon*, s.285-406

⁴⁶ Gazâli, *İhyâu 'Ulumi'd-Din*, c.4, s.2-448

Faziletli bir zabit rivayet etmiştir ki: Rüyamda kendimi Davud'un önünde mezmurları okurken gördüm. Bana dedi ki: Çok şaşırдың sana, okuyup ağlamamayı nasıl öğrendin? Benim "her gece yatağıma girer ve örtümü gözyaşlarımla yukarım" dediğimi duymadın mı?"⁴⁷

Ebu'l-Ferec'in kaynağı ve modeli olan İhya eserinde Gazâlî, Kur'an okuma adabı ile ilgili kısımda konuyu ele almış ve şöyle demiştir:

"Kıraatla beraber ağlamak sevaptır. Allah resulü şöyle buyurmuştur: "Kur'an okurken ağlayınız. Eğer ağlamıyorsanız ağlamaya çalışın"...Salih el-Merra demiştir ki: "Rüyamda Allah resulüne Kur'an okuduğumu gördüm. Bana "ey Salih bu kıraattır, peki ağlama nerede?" dedi."⁴⁸

Ebu'l-Ferec'in Gazâlî'nin İhya eserini model olarak ele alırken, içerik bakımından hemen hemen hiçbir değiştirmeye gitmeksizin sadece İslami kavram ve kişilikleri Hıristiyanlık ile ilgili kavram ve kişilikleri ile değiştirerek görüşlerini ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle İslam kültüründe yer alan israiliyat unsurlarına benzer şekilde Ebu'l-Ferec'in düşünce sisteminde açık bir biçimde "İslamiyat" unsurları görülebilir. Ebu'l-Ferec'in eserinin diğer kısımlarında da bu durum açıkça görülebilir.

ܘܘܩܘܢܘܬܐ (Güvercin Kitabı)

İtikon adlı eserin özetinden ibaret olan bir eserdir. Bu eserde de, bedeni ri-yazet, ruhani hayat, ruhu kötülüklerden temizleme yolları gibi konular işlenmiştir.⁴⁹ Konumuz açısından kitabın son bölümü önem arz etmektedir. Bu bölümde Ebu'l-Ferec, hayat hikâyesini ve hakikati bulma öyküsünü anlatmaktadır. Sıradan bir okunuşta bile onun hakikat arayışında Gazâlî'nin *el-Munkız mine'd-Dalal* eserinden esinlendiği fark edebilir.

Ebu'l-Ferec doğruyu bulma isteğinin kendisinde fitri bir özellik olduğunu, bu bağlamda zamanın patriği tarafından kilisenin başına getirildiğinde, Hristiyan mezhepleri ile cedele girdiğini ama bu cedellerin sonunda mezheplerin özünde aynı şeyleri söylediğini, bu sebeple onlarla mücadeleyi terk ettiğini ve kalbini sevgiyle doldurduğunu ifade etmiştir. Daha sonra olarak felsefe ilimleri ile uğraştığını ama denizin ortasında kalan bir adamın çaresizliği gibi sağa sola savrulduğunu ve şüpheler içinde kaldığını söylemiştir. Daha sonra Peder Evagris adında bir Hıristiyan münzevinin yardımıyla bu şüphelerden kurtulduğunu ve kendini ibadet etmeye vererek hakikati akılla değil sevgi ve aşkla bulduğunu söylemiştir. Bu durumunu Ebu'l-Ferec'in kendi ifadelerinden okumak daha anlamlı olur:

"Küçükliğümden beri ilim sevdasına tutulup kabiliyetli bir üstadın yanında Kitab-ı Mukaddesi tabii bir nurla anlama ve azizlerin kitaplarındaki sırları öğrenmeye önem verdim. Yirmi yaşımı doldurduğumda zamanın patriği kilisenin başına geçmemi istedi. O zaman ben içteki ve dıştaki inançlarla mücadele edip münakaşa etmeyi gerekli görüyordum. Sonunda şu sonuca vardım ki, Hristiyanların birbiriyle mücadeleleri gerçekçi bir şey değil,

⁴⁷ Bar Hebraeus, *Kthobo d-İthiqon*, s.50

⁴⁸ Gazâlî, *İhyâu 'Ulumi'd-Din*, c.1, s.277

⁴⁹ Bar Hebraeus, *Kthobo d-Yawno*, nşr: Paulus Bedjan, Paris, 1898, s.523-76

daha çok literaldir ve anlama yönelik olmayan bir tartışmadan ibarettir. Çünkü Hristiyanların hepsi, inançta Mesih'in herhangi bir karışım ve birleşme olmaksızın tam bir Tanrı ve tam bir insan olduğuna inanıyorlar. Kimi bunu tabii, kimi zati bir birleşme görüp uknum (hipostas) olarak isimlendiriyorlar. Hristiyanların inançtaki birliğini görünce, onlarla mezhepsel mücadeleyi bıraktım ve kini kalbimden söküüp atarak kalbimi sevgi ile doldurdum. Bundan sonra Yunan hikmetini yani edebiyat, fizik, ilahiyat, matematik, hendese ve astronomi ilimlerini öğrenmeye koyuldum. Çünkü hayat kısa ve öğrenilecek çok şey vardı, bu sebeple her ilimden haberdar olmaya özen gösterdim. Bunu öğrendikten sonra, durumum denizin ortasında kalan ve boğulmamak için elini rast gele öniüne gelen her cisme atan bir adamın durumu gibiydi. Ne içte ne de dışta beni tatmin eden bir ilim kalmıştı ki, bu durumda gittikçe belake doğru gidiyordum. Bu sırada başıma gelen tuzak ve tecrübeleri uzun uzun açıklamayı burada uygun görmüyorum. Zor zamanlarda eğer Rab zayıf imanımı güçlendirmeseydi ve Peder Evagris gibi âlimlerin ve doğulu batılı diğer bilginlerin kitaplarındaki fikirlere ulaştırmasaydı belak olmuş olacaktım ve bedenem değil ama ruhen ümitsizliğe kapılıp gidecektim. Bu eserleri yedi yıl okudum. Diğer ilimlerle ilgimi kestim. Yine sadece kendime değil kendi dışındaki insanlara da faydalı olayım diye o eserler hakkında uzun ve derin araştırmalar yaptım. Hatta bazen küfre bile düşerek şunu derdim: "bu münezvelerin ne yüksektir sesleri, döner değirmenleri ama yoktur unları". Yani safsata düşüncelerle anlamsız boş sözler ediyorlar derdim. Bazem de aklım (vicdanım) beni uyarır ve şairin dediği gibi derdim: "illetim bilgimdir. Keşke bilmeseydim". Ve aklım (vicdanım) bana şöyle derdi: "saçmalama! Bilmediğin bir şeyin olmadığını da sanma!". Bu dengesizliğimle gözlerimi kamaştırarak ışık, beni aydınlataca kadar iki yana savrulup durdum. O zaman işte gözümdeki perde kaktı ve gördüm. Kısmen de olsa bir şeyler gördüm. Daha fazla göreyim ve görmeme engel olan perde tamamen kalksın ümidimle kendimi sürekli ibadete verdim. Ta ki sevgiliyi karanlıkta değil, apaçık göreyim diye. Bu, nazarla değil, sevgiyle olur".⁵⁰

Sonuç

13. yüzyıl Süryani düşüncesi, Süryani düşünce tarihinin en parlak dönemi sayılır. Bu dönemde yetişen ilim insanları, teorik ve pratik bilimlerin hemen hemen hepsinde önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde Süryani düşüncesinin evrilmesine, İslam ilim ve kültür mirasının temel unsurlarına karşı kayıtsız kalmamanın ötesinde tabiri caizse 'İslamileştigi'ne' şahit olmak mümkündür. Bu tespitimizin en önemli örnekleri dönemin 'mafıryan' lakaplı iki düşünürü Yuhanna İbn Ma'denî ve Ebu'l-Ferec İbn 'İbrî 'dir. İki düşünürün de en önemli ortak fikri kaynakları İbn Sînâ'dır.

İbn Ma'denî, İbn Sînâ'nın sembolik eserlerinden etkilenmiş ve manzum eseri olan *Mimrê w-Muşhêtho* eserinde İbn Sînâ'nın sembolik dilini kullanmıştır. Ebu'l-Ferec ise, İbn Sînâ'nın felsefi ilimler ansiklopedisi olan *eş-Şifâ* külliyyatına benzeyen ansiklopedik bir eser olan *Hawath Hkimtho (Hikmetin Özü)* eserini yazmıştır. Öte yandan İbn Sînâ'nın *el-İşârât* eserini Süryaniceye çeviren Ebu'l-Ferec, *Sawad Sufiyo* eserinde ise, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*, *en-Necât* ve *el-İşârât* eserlerinde takip ettiği yöntemi ve kullandığı felsefi dili takip etmiştir. En açık örneği

⁵⁰ Bar Hebraeus, *Kthobo d-Yawno*, s.577-9; Krş: Gazâli, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, Daru'l-Endelus, Beyrut, 1967 ss. 63, 71-2, 74, 102 ve 106

Zorunlu Varlık düşüncesinde görülebilir. Benzer örnekler, Ebu'l-Ferec'in diğer felsefi eserlerinde de görülebilir.

Ebu'l-Ferec, felsefi eserlerinde İbn Sînâ'yı takip ederken, ahlak ile ilgili yazdığı eserlerinde ise, Gazâlî'nin etkisinde kalmıştır. *İtiqon* adlı eserinde *İhyâu 'Ulumi'd-din* eserinde geçen tüm konuları ele alan Ebu'l-Ferec, Süryani toplumunun pratiğinde önemli bir kaynak oluşturmuştur. Öte yandan *Kthobo d-Yawno* eserinde ise, yine Gazâlî'nin etkisiyle pratik felsefeye dair önemli tespitlerde bulunmuş ve otobiyografisini yazdığı bölümde Gazâlî'nin *el-Munkaz mine'd-Dalâl* eserinde geçen hayat serüvenine adeta öykünmüştür. Başka bir ifadeyle Ebu'l-Ferec teorik felsefe sahasında Süryani toplumuna *Şifa* vermek pratik felsefe sahasında ise Süryani kültürünü ve toplumunu *İhya* etmek çabasında olmuştur.

Sonuç olarak; İslam felsefesinde İbn Sînâ ve Gazâlî'nin düşüncelerinin en çok tartışıldığı dönem olan 13. yüzyıl, Süryani düşüncesi açısından da aynı durumu yansıtmaktadır. O dönemde Müslüman entelektüeller İbn Sînâ ve Gazâlî'nin fikirleriyle ilgilenirken ve onların eserleri üzerine şerh ve haşiyeler yazarken, Süryani düşünürler de bu duruma bigâne kalmamış, kendi perspektiflerini oluştururken İslami kaynaklara başvurma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu durum Süryani düşüncesinin İslam felsefesinin ilk zamanlarında olduğu durumdan 13. yüzyılda geldiği duruma evrilmesinin keyfiyeti hakkında da önemli fikirler vermektedir.

Kaynaklar

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Taribi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., 1999.

Bar Ebroyo, *Kthobo d-Bobêtho*, nşr: Herman J. Janssens, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, vol:47, No:2, 1931.

Bar 'Ebroyo, *Ktobo d-Mkatbunoto Zabno (Chronicon Syriacum)*, Paris, 1890.

Bar Ebroyo, *Kthobo d-Remzê w-M'ironotho*, Florence, Biblioteca Medicea Laurenziana, or. 86.

Bar Hebraeus, *Kthobo d-İthiqon*, nşr: Paulus Bedjan, Paris, 1898.

Bar Hebraeus, *Kthobo d-Sawad Sufyo*, Nşr: Herman F. Janssens, Faculté de Philosophie et Lettres-Liége&Librairie E. Droz-Paris, 1937.

Bar Hebraeus, *Kthobo d-Yawno*, nşr: Paulus Bedjan, Paris, 1898.

Bar Ma'Denî, *Mimrê w-Mușêtho*, Kudüs, 1929.

Behnam, Bolus, *el-Felsefetu'l-Meșşaiyye fi Turasina'l-Fikerî*, Musul, 1958.

Doru, M. Nesim, *Süryanilerde Felsefe*, Yaba Yay., İst., 2012.

Doru, Nesim, "Süryani Filozof Ebu'l-Farac İbni İbri (Bar Hebraeus)" *Süryaniler ve Süryanilik* içinde, Orient Yay., Ank., 2005.

Gazâlî, *İhyâu 'Ulumi'd-Din*, Daru'l-Marife, Beyrut, tsz.

Gazâlî, *el-Munkaz mine'd-Dalâl*, Daru'l-Endelus, Beyrut, 1967.

İbn 'İbrî, Ebu'l-Ferec, *Risale fi 'ilmi'n-Nefsi'l-İnsaniyye*, nşr: Efram Barsum, Kahire, 1938.

İbn 'İbri, Ebu'l-Ferec, *Taribu Muhtasari'd-Düvel*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beeyrut, 1997.

İbn Sina, *eş-Şifa el-Mantık (el-Medhal)*, nşr: Khodeiri, Anawati ve Ahwani, Kahire, 1952.

Janssens, Herman J., "Bar Hebraeus' Book of the Pupils of the Eye", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, vol:47, No:1, 1930.

Şeyho, Lewis, "Gregorios Ebu'l-Ferec el ma'ruf bi İbn 'İbrî", *el-Meşruk*, sayı:7, Beyrut, 1898.

Takahashi, Hidemi, *Barhebraeus: a bio-bibliography*, Gorgias Press, New Jersey, 2005.

Takahashi, Hidemi, "Edition of Syriac Philosophical Works of Barhebraeus with a Preliminary on the Edition of the Book of Heaven and the World and the Book of Generation and Corruption of the Cream of Wisdom", (*The Letter before the Spirit: The Importance of Text Editions for the Study of the Reception of Aristotle*, ed:Asfke M.I.van Oppenraay, Leiden-Boston, 2012 içinde).

Takahashi, Hidemi, "The Reception of Ibn Sinâ in Syriac", *Islamic Philosophy Theology and Science*, vol: LII, 2003.

Teule, Herman, "The Syriac Renaissance", (*The Syriac Renaissance*, ed. Herman Teule&Carmen Fotescu Tauwinkl vd., Peeters Yay., Leuven, 2010 içinde).

Teule, Herman G.B., "The Transmission of Islamic Culture to the World of Syriac Christianity: Barhebraeus' Translation of Avicenna's Kitab al-Işarat wa'l-Tanbihat", *Redefining Christian Identity*, Leuven, 2005.

Zonta, Mauro, "Structure and Sources of Bar-Hebraeus' "Practical Philosophy" in The Cream of Science", *Orientalia Christiana Analecta 256*, ed: René Lavenant, S.J., Roma, 1998.